

ԱՆՑԲ ԵՒ ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՔԱՂԱՔԻՆ ԳԱՆՁԱԿԱՅ.

Զայսպիսեաց իգրաւոր բան ձեռնարկէ՝ յաւետ վա-
յելուք է բնակեաց տեղւոյն, կամ հետաքրքրութեամբ
իմն անձամբ շրջագայողաց, որք բաւեն բան քաղել
յարձանագրութեանց, խտապանագրաց, եւս եւ իյիշա-
տակարանաց մատենիցն եկեղեցւոյն : Իսկ որոյ եւ
ոչ գրադարն տեսեալ է, միայն հարցախորձիւ, եւ
այն սակաւուց ոմանց, ոչ քաջիկ գիտակաց, անմի-
պակ եւ կատարեալ բան աւանդել, որպիսի համարիմ
զիմ գայս էրկ, յանձնարիցն է :

Այլ յուսամք թէ սոյն սա գրգիւ իմն տացէ հայրենա-
սեր բնակեացն Գանձակայ, զի հոգ տարցեն զամենայն
մասամբք, զկատարելագոյնն իզիր առնուլ : Գիտե-
լով թէ երբեմն դժբաղդ Քաղաքի իւրեանց ծնունդը
տարածեցան յաշխարհն ամենայն, որոց որդիք եւ
սերունդը դեռ գնայրենեացն իւրեանց աշխոյժ կրեն
խարտի, եւ լսել արթործեն բան զմանեւ. առ որոց լրումն
ըղծի մեր հատուցանեմք արդ բան սակաւամասնեալ :

ՊՈՂՈՍ Վ. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

Կոստանդնուպոլսեցի.

ԱՆՈՒՆՍ ԳԱՆՁԱԿ.

Սա գրի իմեզ իզիրս եւ իյիշատակազիրս բազում ուրեք
Բանդայ. իՏաճկաց կոչի Կենճէ. յետ անցանելոյ առ Ռուսս,
բնկալաւ զանունս Եղիսարեքուպոլս, ի1805 Ղենեարայ Լեյ-
տենանթ գնեալ Յիցիանով արշաւեաց իԳանձակ. իրկտեմ-
բերէ ց4 յունուար մարտուցեալ բնդ խանին ճաւատայ,
սպանմամբ նորա տիրապետեաց Գանձակայ. եւ անուանեաց
զնա Եղիսարեքուպոլ իպատիս. կայսրուհւոյն Եղիսարեքի Ալեք-
սեովնայ, որ էր բազումի մեծի կայսերն Աղեքսանդրի
Պողոսեան : Բայց այս անուն քաղաքիս՝ միայն իղիա-
նատան իգործ ածի, իսկ արտաքոյ ասին եւ լսին Գանձակ
կամ Կենճէ :

Բիւզանդ Պատմագիր, որպէս եւ այլք իմերոց Պատմագրաց՝
յիշեն զԳանձակ Շահաստան. այլ այն է Գավրեմ մայրաքաղաք
յԱտրպատական աշխարհին, որ իննումն այնպէս անուանեալ
էր. եւ իյետնոց ոմանց իսկ իգործ ածի, բայց եւ քացայայտեալ
պարգաբանութեամբ անուանս Գավրիմու. կայր եւ Գանձակ
զիւղ իԳեղարքունիս որպէս ցուցանի խտապանագրեն. բայց
այժմ եւ սա անուանի Քեօսկ-Անմէտ :

Այլ զորմէ աստ խօսիմք՝ է քաղաք Արցախոյ, զոր ոմանք
կոչեն Գանձակ Հայոց. եւ ոմանք Գանձակ Աղուանից : Յիշա-
տակարան ինչ զերկուսանն եւս ակնարկէ նշանակել յասելն.
« Մայրաքաղաք տանն Աղուանից, յաշխարհին Առանայ : »
Մայրաքաղաք ասէ, զի յետ Պարտաւայ սա եղև իշխանանիստ
քաղաք սզգին Աղուանից. իսկ յասելն յաշխարհին Առանայ,
տայ իմանալ զՀայաստան :

Երեսնցուցանէ Մովսէս Կաղականտուացի բնծայեալ սմա
այդ անուն անդէն անդ իշխութեան իւրում. եւ զպատճառ ան-
անակոչութեանդ նշանացի իմն ակնարկէ յասելն. « Գանձով
շինեաց զԳանձակ : » Ապաքեն շինող սորա որդի էր Խազրա-
տատգոսի, զոյր անուն ոչ յիշէ պատմիչը, եւ օտարագրի
որ էր, զիարդ հայեցի անուն տայ սմա յօժարեցաւ : Գուցէ

նմանաձայն ինչ անուն էր նորա՝ ըստ այնմ անուանեաց, եւ
մերքս ուղղեցին առ շինութեամբն կոչեցեալ Գանձակ, զի
բազում զանձուք շինեցաւ, կամ զի զանձք աստ կուտին
իբերոց եւ ինանքաց երկրին :

Եւ թէ սոյն այս քաղաք է, զոյր շինութիւն Պատմիչը
աւանդէ, հաւանեալ եմ այնու, զի զշինողէ սորա անդ զկնի,
իզիրս Գ. իզլ. Ի. ասէ : « Եւ յետ այսորիկ արշաւանս առնէր
յաշխարհն Սիւնեաց, զերի վարեալ զԲաղաց սահմանս. զայ
իջանէ յԱղանէջ գաւառ յաւան մի Արքու գետ կոչեցեալ. »
Եւ այսորիկ են տեղիք ոչ հեռակայք իԳանձակայ գաւառէն,
կամ ինանագէն Արցախոյ :

Իսկ զամս շինութեան քաղաքիս քաղելով իմն իրանից
պատմիչը հնար է գտանել : « Երկերիւր եւ ուրսուն էր (ասէ)
« րուական Հայոց, յորժամ կամեցաւ Մանուն Ամիրա շահա-
« տակել իՀոռումս... Յետ երկից ամաց Բարողի ոմն Ամիրա
« եկեալ... Յետ այսորիկ եւս անցանելոյ երկուց ամաց, Բազ-
« րատատոս այր շամշոտ եւ անողորմ. եւ ինմին ամի սատա-
« կեցաւ : Իսկ որդի նորին եկեալ էառ զաշխարհս սրով եւ գե-
« րութեամբ, եւ զեկեղեցիս բազումս հրով այրեաց եւ կիզեաց :
« Եւ զնաց իԲաղտատ. եւ անտի դարձեալ եկեալ արքունի
« հրամանաւ, եւ զանձով շինեաց զԳանձակ քաղաք յԱր-
« շակաշեն գաւառի : »

Եւ յետոյ իձեռնարկելն յայլ պատմութիւն, զայս րուական
նշանակէ. « Իլնուլ երրորդ հարիւր րուոյ Հայոց : » Ուստի
արժան է ասել, թէ յետ ուրեմն քան զՄՁԵ րուականն, եւ յա-
ռաջ քան զՅ, բիւն շինեալ է սա. որ համապատասխան է
րուականի Փրկչին 840 : Որով եւ լինի շինութիւն քաղաքիս
ինազար ամաց հետէ, եւ իրազմադեմ ասերածս եւ իմիտա-
դրութեան իւրում պահեաց զնախնին իւր անուն :

ԳԱՒԱՌ ԳԱՆՁԱԿԱՅ.

Զգաւառ սորա անձանօր ասէ լինել Հ. Ղ. Ինճիճեան իՀինն
Հայաստան յերես 510 : Զի դեռ զայնու ժամանակաւ իձեռնա չու-
նէին Հեղինակք զործող զհաւասարն պատմութեան Աղուա-
նից : Բայց եւ մեք դեռ ոչ վստահիմք համարձակութեամբ
ասել թէ մեզ ծանուցեալ ինչ է :

Գիտեմք թէ տեղի քաղաքիդ է յԱրցախական նահանգի
խաճմանակցութեան Սիւնեաց. բայց տեսանեմք, զի Մովսէս
Խորենացի յԱշխարհագրութեան բնդ գաւառս նահանգին Ար-
ցախոյ ոչ յիշէ Արշակաշեն գաւառ. որպէս պատմիչը գրէ
« զԳանձակ յԱրշակաշեն գաւառի : » Որպէս եւ ոչ յետոյ Վար-
դան եւ Կիրակոս որք եւ իտեղւոյս ոչ կարի հեռաւորք կային,
յիշատակեն անուն զայդպիսի :

Բայց եւ ոչ իսպառ յերկուսանամ այնու զի պատմիչը Աղուա-
նից ինարկէ քաջ զիսէր զիւրոյ երկրի գաւառաց, քաղաքաց
եւ զիւղից անուանս, յաւանդութենէն բնակեացն եւ իյիշա-
տակազրաց տեսալ, գուցէ ոչ յանգիտակա իկիր արկ զայդ
անուն անյիշատակ իմերոց :

Նա զի երէ իրագաւորաց մերոց Արշակունեաց սովոր էին
երբալ մինչեւ իԽաղխաղ անդր քան զԿուր իձմերոցս. (նե-
րեսցի համարձակութեանս, զի իմ կարծիք են թէ Խաղխաղ է
այժմեան մեծ զիւղն Խաղք, կամ Կաղք Փազար կոչեցեալ
յիշխու գաւառի, միօրեայ հետի իՆուխեայ) : Ապա գուցէ եւ
ոմն Արշակ րազաւոր յԱրշակունեաց, կամ Արշակ նախարար
սովորոյր կալաւ աստ ձմերել, ուր եւ շինութիւնս ինչ արար,
որով կոչեցաւ Արշակաշեն գաւառ, որ գուցէ եւ ազատ ինար-
կաց գոյով, ոչ իկարգս եղաւ գաւառացն Արձախոյ յարքունի

դիւանին : Յայտմանէ ե զուգե՛ զի օրինակք Աշխարհագրութեան Խորենացոյն անմիարան գտանին իրուումն եւ իդասակարգութեան անուանց գաւառին Արցախոյ :

Այժմոյս որ ինչ է անուն քաղաքին, նոյն է եւ գաւառին. զի անուամբս Գանձակ գնամօրէն գաւառն եւս իմանան մերքս : Իսկ առ Տաճիկս կոչի *Կեննէպարսար* յաղագս ռոգանելոյ սանմանաց գաւառիս ի Գանձակագետոյն եւ նովին միով անուամբ զգետն եւ զգաւառն կոչեն :

Գաւառակ մի եւս ասացին մեզ *Սամուխ* անուանեալ լինել սմա կից, եւ միացեալ այժմ, որ եւ ջուանի առանձին գաւառապետ : Ուստի այժմ գանձակ Գաւառ՝ Սամուխ գաւառակաւն յԱրեւելս զնայ տարածանի առ եզերք Կուր գետոյն. ինարաւոյ ունի զՉարարերդ . իսկ յարեւմուտս իմեր ելեալ առ ծալիւք Արբուն, Քեֆեզ եւ Սօր լերանց ոչորեալ իջանէ ի Մեղրայն Գեղարքունոյ. ինիսիսոյ ունի զԴարտման եւ զԽոջախար :

ԳԱՆՉԱԿԱԳԵՏ.

Ինարաւ կուսէ Արբուն լերին բոլսեալ ջուր, եւ առանկեալ ճայեալ ջուրքք, յորոց բազումք են գաղտնի ոտք ծովակին Գեղամայ, բաւական զետակ կազմի յամարան : Չճանապարհայն նախ ընդ միով փայտակերտ կամբջաւ, եւ ապա ընդ քարաշէն անցեալ, յետոյ զբոլսումն ինչ վատ ջրոյ առնալ գայ մտանէ ընդ մեջ նորոյն Գանձակայ, յերկուս բաժանեալ զնա : Անդ եւս ընդ նոյնալիս կրկին կամբջուր անցեալ

զնայ ինին եւ յաւերակն Գանձակ եւ համայն զվայրսն ռոգեալ՝ լնու բարութեամբք զերկիրն : Ապա զԽոջախար եւ զՍամուխ բաժանեալ իջանէ ի Կուր : Յայս զետ եղանին ձկունքն Փիլիսու, Կարմրախայտ եւ Կողակ :

Ակունք այսր Գանձակագետոյ բոլսեալ իլերանց՝ են պատուական. բայց այն ինչ ժամս երկուս մնայ հատանել մտանել իբաղաքն, յափն անդ գետոյն ջուր իմն բոլիս սեւորակ, զարշահոտ, դառնահամ. եւ անընդմեջ զեղեալ իլետն, վատարացուցեալ ապականէ զամենայն զգետն, բայց տակաւին առ կարօտութեան՝ աստի ըմպեր քաղաքն, քէ եւ վնասակար :

Քաղաքապետ ոմն իմուսաց առ բարերարել քաղաքին, կոչէ զԴաւիթ եպիսկոպոս վանանայր Չարեաք Անապատին զիտելով քէ նա եւ Փիլեցիք ժողովուրդք նորա վարժ եւ փորձ են յայսպիսի ձեռնարկ. առաջարկէ նմա ածել զոմանս ինարտարացն Փիլեցուց, եւ իւրով վերակացութեամբ տալ վաստակել. զի կամ խցցեն զակն այդր ջրոյ, կամ խոտորեցուցեն առ ջնոսելոյ իզեալ : Խոստանայ ծախել իսկ առ այն ց1000 մանէք :

4829. Ածէ Դաւիթ եպիսկոպոս ի Փիլայ զնարտարագոյնս, եւ ձգնին բազմօք. այլ ամենայն փորձք եւ աշխատութիւնք նոցա քէ ի խոտորեցուցանել, եւ քէ առ զառաջս ունել իղերեւ ելանն : Մինչեւ յետոյ Թաղվերանեան տոհմականքն ածին իբաղաքս զայլ ջուր բաւական առ ջրբերութիւն համօրէն քաղաքին. զորմէ յետոյ զընացուք ի խօսել յառանձնակ պատմութիւնս տոհմից ինչ երեսնեաց քաղաքիս :

ՀԱՅԿԱՋԵԱՆ ՍՈՒՐՀԱՆ ԴԱԿ.

ԹՈՒՂԹ ԱՄԵՆԱՊԱՍՏԻ ԶԱԿԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿ

ՄԱՆՏԹԷՈՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՓՈՍԻ.

Կոստանդնուպոլսոյ նախկին Պատրիարք Ամենապատիւ Սրբազան Մատթէոս Արքեպիսկոպոսն սիրոյ եւ օրհնութեան յետագայ պատուական գիրն ստացանք, որ ինչպէս մեզ՝ անտարակոյս եմք որ նոյնպէս նաեւ մեզի հետ ազգին յառաջադիմութեանը աշխատող ճշմարիտ ազգասիրաց սփոփանք, եւ յառաւելութիւն ազգապաշտօն վաստակոց խրախոյս եւ յորդոր կրչայ :

Ամենապատիւ Սրբազանը հաճեր է ինքնայորդոր սիրով նաեւ յուղարկել առ մեզ ընծայ ԲԱՐԻ ՄԱՐԿ ԷԻ ԲԱՐԻ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ անունով երկասիրութիւնը, որուն պատուականութիւնը արդէն ազգային լրագիրք ծանուցին, եւ որուն վրայ մեր եւս կուգեմք մեր ընդերցողաց պատշաճ ծանօթութիւնը տալ յաջորդ քերթով :

« ԱՌ ԳԵՐԱՊԱՍՏԻ ԷԻ ԲԱՋՄԱՐԳԻՆ ՍԻՐԵԼԻՍ ՄԵՐ
ՀՈՐԵՀԱՆՏԱՌ ՍԱՐԳԻՍ Վ. ԹԵՌՈՐԵԱՆ. ԱՄԲՐՈՍԻՈՍ ԷԻ ԽՈՐԷՆ
ՇՆՈՐՀԱՊԵՐՏ ՎԱՐԳԱՊԵՏԱ ԳԱՅԱՊԵՏԱՆ ԽՅԵՐ

Արժանապատիւ եւ Հոգեհարազատ եղբարք մեր Սիրելիք յՏէր.

« Ոչ սակաւ բերկրութիւն սրտի եւ հոգւոյ նուիրել փութացայք առ լրութիւն ողջամիտ Ազգայնոց մերոց՝ այն ինչ յայտ յանդիման ամենեցուն ի ճշմարտասիր-

ութեան յուսաշաւիղ ճանապարհ արիաբար ընդանալ ցուցիք իբարեկրօն յԱնճիկն Ձեր պատուականութեան : Եւս եւ զնոյն փայլեցուցանել ձգնիք սրտի մտօր ըստ ամենայնի յուսացեալ յամենագոր շնորհս սուրբ Հոգւոյն :

« Եւ ոչ այսչափ միայն՝ այլ եւ քաջաւետ տրնութեամբ ջանասիրիք զանշիջանելին ճրագ ճշմարտութեան եւ ուղղափառութեան կարօնդիկէ. եւ առաքելական սուրբ եկեղեցւոյն մեր՝ ոչ բնաւ երբեք ծածկել կամ քաղցանել ընդ գրուանաւ աջառութեան եւ կողմնակցութեան, շահասիրութեան եւ անհոգութեան, այլ յաւետ փութասիրիք զնշի յերեւան եւ անպատրուակ կացուցանել յաշտարակի բարձրաճայն եւ անվեհեր յայտնաբարբառ բարոգութեան, որպէս իսկական քարոզիչ բանին ճշմարտութեան. որով յիրաւի գերանութեանն ընդունիցիք զամենացանկալին Պսակ :

« Նա մանաւանդ համբերատար ոգւով յաղորդ հանդիսանայք հակառակասիրացն անխիղճ յարձակմանց՝ համանմանեալ Սրբազան Անօրոյն ընտրու-